



International Journal of Social
Science Research
www.ijssr.net
ijssresearch@gmail.com
ISSN: 2146-8257



An Association Lost in The Search For Democracy of Turkey After The Second World War: Human Rights Association (1946)

M. Korkud AYDIN¹

Kırıkkale University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution

ABSTRACT

Human rights have been discussed since very early ages of humanity, and has been associated with various meanings. These meanings have survived until our present day by feeding on great religious, political and social transformations. The most important breakthrough in the demands on democracy and human rights was experienced on the days when the Second World War ended. Due to the extraordinary problems experienced during the Second World War years and in Single Party Period, some restrictions were enacted in terms of human rights and freedoms. After the war, Turkey wanted to be included in the Western Block, and wanted to take a democratic step by revising the existing legal regulations, and started the works by changing the press law, associations law and electoral law. Together with the enacted constitutional regulations, the restrictions in basic rights and freedoms were abolished, and the syndicate movements were facilitated with the establishment of various associations. One of the associations that were established in terms of the changes made in associations law was the Human Rights Association, which was led by Fevzi Çakmak. The association was established on October 17, 1946 when the Democrat Party was established and the multiple-party political system started. The Association was established in a period when political turmoil was experienced, and was initially opposed because the founders Câmi Baykut, Zekeriya and Sabiha Sertel had socialist discourses, and therefore, it could not survive long. With this discourse an identity, the Association was considered as a negative reference for Fevzi Çakmak and Kenan Öner in political developments and debates in further years.

Review Article

Key Words:
Human rights,
Associations Law,
Freedom, Fevzi
Çakmak, Socialism.

¹ Corresponding author:
Dr., Lecturer
korkudaydin@hotmail.com

İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'nin Demokrasi Arayışları İçinde Kaybolan Bir Kuruluş: İnsan Hakları Cemiyeti (1946)

M. Korkud AYDIN¹

Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

ÖZET

Derleme Makale

İlk çağlardan beri tartışılan insan hakları kavramına çeşitli anlamlar yüklenmiş ve bu anlam; günümüze kadar yaşanan büyük dinî, siyasî ve sosyal dönüşümlerden de beslenerek, gelişimini sürdürmüştür. Türkiye'de insan hakları ve demokrasi talepleri konusundaki en önemli kırılma noktası, İkinci Dünya Savaşının sona erdiği günlerde yaşanmıştır. Tek parti döneminde ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olağanüstü sorunlar nedeniyle insan hakları ve hürriyetler bağlamında bazı kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Savaşın sona ermesi Batı bloğu içinde yer almak isteyen Türkiye; mevcut yasal düzenlemelerini gözden geçirerek yeni bir demokratik açılım yapmak istemiş, basın kanunu, cemiyetler kanunu ve seçim kanununu değiştirmekle işe başlamıştır. Yapılan anayasal düzenlemelerle birlikte devletin temel hak ve hürriyetlerle ilgili kısıtlamaları ortadan kalkmış, değişik cemiyetlerin kurulması ile sendikal hareketlerin önü açılmıştır. Cemiyetler kanununda yapılan değişiklik kapsamında kurulan cemiyetlerden biri de Fevzi Çakmak başkanlığındaki İnsan Hakları Cemiyeti idi. Cemiyet, çok partili siyasal hayatın başlaması ve Demokrat Parti'nin kurulduğu süreçte, 17 Ekim 1946'da kurulmuştur. Siyasî çalkantıların yaşandığı bir süreçte kurulan Cemiyet, kurucularından Câmî Baykut, Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin sosyalist bir söyleme sahip olmalarından dolayı tepkiyle karşılaşmış ve uzun ömürlü olamamıştır. Bu söylem ve kimlik ile Cemiyet; sonraki günlerde yaşanan siyasî gelişmeler ve tartışmalarda Fevzi Çakmak, Kenan Öner vb. isimler için olumsuz bir referans olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

İnsan Hakları,
Cemiyetler Kanunu,
Hürriyet, Fevzi
Çakmak, Sosyalizm.

¹ Sorumlu yazar iletişim bilgileri:

Dr.

korkudaydin@hotmail.com

Giriş

İnsan hakları, kavram olarak çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu kadar, anlam ve içerik yönünden de oldukça zengindir (Koçoğlu, 2008, s.36). İnsan hakları, bütün insanların, dil, din, ırk, cinsiyet, ekonomik ve sosyal konum vb. durumları nedeniyle hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan oluşlarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütünüdür. İnsan hakları, gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı, bir ideali belirler. İnsan haklarından söz etmek, insanın, hangi durumda ve hangi koşullar altında olursa olsun, sırf insan oluşu nedeniyle kazandığı değeri tanımak ve saymak demektir. İnsanın, yalnızca insan oluşu nedeniyle sahip olduğu ya da olması gereken hakları ifade etmek için insan hakları terimi yanında temel hak ve özgürlükler, kamu özgürlükleri kavramları da kullanılmaktadır (Kapani, 1993: 215–221).

İlk çağlardan beri tartışılan insan hakları kavramına çeşitli anlamlar yüklenmiş ve bu anlam; günümüze kadar yaşanan büyük dinî, siyasî ve sosyal dönüşümlerden de beslenerek, gelişimini sürdürmüştür. Türk demokrasi tarihi sürecinde, modern bilimin tanımlaması ışığında insan hakları uygulamalarına ait birçok uygulama mevcut olup son dönemin yazılı örnekleri ise göreceli de olsa 1808 tarihli Senet-i ittifâk ile başlatılmıştır.

Yeni bir vatandaşlık bilincinin oluşturulmasına başlangıç teşkil eden bu belgeden sonra 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 tarihli Islahat Fermanı gibi belgelerin getirdiği yeni düşünceler de Osmanlı idarî, siyasî, hukukî ve toplumsal yapısında önemli değişiklikler yaratmıştı (Aydın ve Aydın, 2016: 41 vd). 1876 tarihli Kanun u Esasî ise Osmanlı döneminde anayasalı meşrutî bir düzenin oluşturulmasıyla birlikte kurumsal düzeyde demokrasi yolunda önemli bir adım daha atılmıştı. Meşrutî düzen, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle askıya alınmış olsa da 1908’de “Hürriyetin İlânı” ile tekrar işlerlik kazanmış; değişik misyona sahip cemiyetlerin kurulması yanında siyasî yelpazenin her kanadında farklı dünya görüşlerine sahip partilerin kurulmasının önünü açmıştı (Tunaya, 1952: 174-389). II. Meşrutiyetle birlikte teneffüs edilen hürriyet havası da kısa sürmüş, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi önemli olaylar yaşanmıştı. Türk devletini büyük sarsıntılar ve felâketlerle yüzleştiren savaşlar nedeniyle ortaya çıkan olumsuzluklar; özellikle 1918-1922 yılları arasında yaşanan işgâl dönemi uygulamaları hürriyetlerin kısıtlanmasını da beraberinde getirmiştir.

Olağanüstü şartlar, TBMM’nin kuruluşunu izleyen yıllarda da devam etmiş; isyânlar, Takrir-i Sükûn kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri gibi uygulamalar ön plana çıkmıştı. Yeni kurulan Türk devletinin varlığına kast eden çevreler için haklı gerekçelerle çıkartılan sıra dışı kanun ve olağanüstü uygulamalar, ne yazık ki hürriyetlerin kullanılmasına da kısıtlamalar getirmişti (Aydın ve Aydın, 2016: 315).

İsmet İnönü’nün ismiyle özdeşleşen tek parti döneminde de yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmeler ile İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de yarattığı siyasî, iktisadî ve sosyal sorunlar, olağanüstü önlemleri gerekli kılmıştı. Özellikle ülke genelinde seferberlik ilânı, bazı vilâyetlerde sıkıyönetim uygulamaları, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü dönemlere mahsus uygulamalar, 1940-1944 yılları arasında demokratik hayatı felç etmişti. Ayrıca basın kanunu, cemiyetler kanunu ve polis yetkileri kanunundaki döneme has düzenlemeler; birçok basın-yayın kuruluşunu susturmuştu. Haksız uygulamalar, 1944’te Nihâl Atsız ve arkadaşlarının “Türkçü-Turancı” kimliğe sahip oldukları gerekçesiyle yargılamalarını beraberinde getirmişti. (Aydın, 2017: 417 vd) Öte taraftan sol/sosyalist/marksist söylem içinde oldukları için Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Zekeriya Sertel, Behice Boran gibi gazeteci, yazar ve

öğretim üyeleri de tutuklanmış, neşriyatları yasaklanmıştı. Dolayısıyla insan hakları ve hürriyetler bağlamında önemli bazı kısıtlamalar söz konusu olmuştu (Aydın, 2017: 840 vd).

İnsan Hakları Konusunda Cemiyet Kurma Girişimleri

Savaştan sonra Batı bloğu içinde yer almak isteyen Türkiye; San Francisco Konferansı'nda alınan kararlara paralel olarak, yeni bir demokratik açılım yapmak istemişti. Bu kapsamda mevcut yasal düzenlemelerini gözden geçirerek basın kanunu, cemiyetler kanunu ve seçim kanununu değiştirmekle işe başlamıştı. II. Dünya Savaşından sonra takip edilen dış politikanın tabii bir sonucu olarak esmeye başlayan hürriyet rüzgârıyla birlikte, değişik cemiyetlerin kurularak sendikal hareketlerin önü açılmıştı. Çok partili hayata geçilmesinin yanı sıra Ankara'da "Ankara Teknisyenleri Cemiyeti", "Ankara Şoförler Cemiyeti", İzmir'de "İzmir Sanayi İşçileri Birliği", "Tütün İşçileri Birliği", Zonguldak'ta "Amele Birliği" gibi bir takım sivil toplum örgütleri de kurulmaya başlamıştı (Özkiraz ve Arslanel, 2015: 14; Kaştan, 2006: 78). Ortamın verdiği rahatlık ve güven duygusu içinde insan hakları konusunda da siyaset dışı yapılanmalar oluşmaya başlamıştı.

1946 sonbaharıyla birlikte CHP, Millî Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti gibi siyasî partilerden beklenen demokratikleşme çabalarını göremeyen bazı çevreler, daha özgür adımların atılması düşüncesiyle harekete geçmişlerdi. Bu girişimlerin ilki Ali Fuat Başgil'e aitti.

Başgil, İnsan Haklarını Müdafaa Cemiyeti adıyla siyaset dışı bir sivil toplum kuruluşunu hayata geçirmek istemişti. Başgil, 1946 yılının Eylül'ünde yaptığı açıklamada Cemiyetin amacının her sınıf ve meslekten tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerini meşru yollarla savunmak olduğunu belirtmişti. Ayrıca Hükûmet ve yönetimden zulüm görüp zarara uğrayan mazlumlara yardım etmek amacıyla kurulan Cemiyetin bu amacına ulaşmak için öncelikle gençlerin haklıyı haksızlıktan ayırma cesaretlerinin geliştirileceğini ve her türlü zulüm ve zorbalıklardan nefret edileceğini, bu nefretin de söz, yazı ve propaganda ile açıklanacağını bildirmişti (*Vatan Gazetesi*, 1946:16 Eylül, 1, 3). Ancak Başgil, bu girişimini hayata geçirememişti.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı da "BM İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Grubu" adıyla bir oluşumu hayata geçirmeleri yönündeki kararını üye ülkelere iletmışti. Kararın iletilmesinden sonra Türkiye de bu çalışmaya dâhil olmuş, iktidar partisi CHP ve Hükûmet çevrelerince benzeri bir kuruluşun oluşturulması amacıyla Nihat Erim ile Nazım Poroy görevlendirilmişti. Başbakan Recep Peker tarafından görevlendirilen Nihat Erim, kısa sürede bir tüzük hazırlamış ve Cihat Baban ile DP milletvekili Enis Akaygen'i kurucu isimler olarak önermişti. Recep Peker, "şimdilik" kaydıyla böyle bir kuruluşta "muhalif" kimselerin yer almasının istenmediği gerekçesiyle adı geçen isimlerin kuruculuğunu onaylamamıştı.

Akabinde çalışmalara devam edilmiş ve 17 Ekim 1946'da Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Türk Grubu adıyla bir grup kurulmuştu(Ayın Tarihi, 1946: 3; *Ulus Gazetesi*, 1946: 18 Ekim; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 19 Ekim).

Ankara'da oluşturulan bu grupta; Nazım Poroy (Tokat Milletvekili ve Milletlerarası Parlâmentolar Birliği Türk Grubu Başkanı), Nihat Erim (Kocaeli Milletvekili ve Dışişleri Komisyonu Sözcüsü), Feridun Cemal Erkin (Dışişleri Umumi Kâtibi), Ord. Prof. Sıddık Sami Onar (İstanbul Üniversitesi Rektörü), Prof. Zeki Mes'ud Alsan (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı), Ord. Prof. Baha Kantar (Ceza Hukukçusu), Fuat Carım (Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtip Birinci Muavini) gibi isimler kurucu üye olarak yer almıştı (*Vatan Gazetesi*,

1946:17 Ekim, 1, 3; *Son Telgraf Gazetesi*, 1946: 19 Ekim; Nutku, 1979: 32; Sayılğan, 1972: 90; Güzel, 1996: 145-154). Bakanlar Kurulunda da Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubunun teşkili kabul edilmiş ve yukarıda adı geçenlerin, kurucu isimler olarak Birleşmiş Milletler Kuruluna bildirilmesi kararlaştırılmıştı. Ulus, verdiği haberde “Bakanlar Kurulu, grubun teşkilini tasvip ederek Birleşmiş Milletlere bildirmeyi kararlaştırdı” diyerek CHP kontrollü bir cemiyetin kurulduğu haberini vermişti(*Ulus Gazetesi*, 1946: 18 Ekim).

Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu kurucuları, 18 Ekim’de Ankara Hukuk Fakültesinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın da katılımıyla ilk toplantılarını yapmışlardı. Bu toplantıda Türk Grubu başkanlığına Nazım Poroy ve genel sekreterliğine de Prof. Nihat Erim ve saymanlığa da Prof. Zeki Mes’ud Alsan seçilmişlerdi.

Türk grubu kurucuları, kamuoyunu bilgilendirmek ve geniş katılımlı vatandaş desteği sağlamak amacıyla bir beyanname hazırlayarak aynı günün akşamı saat 20.15’teki radyo gazetesinde yayınlamışlardı. Türk Grubu, demokrasinin yerleşmesi adına çalışma başlatan CHP iktidarının Batıya duyurmak istediği söylemlerle paralellik arz eden beyannamesinde;

“Anayasamızın vatandaşlara sağladığı hak ve hürriyetleri her gün daha ziyade kökleşen bir iman halinde kalplere yerleştirmeye, ülkeye inananların sayısını çoğaltmağa ve kanunlarımızda yer almasını faydalı bulacağı yeni hükümler etrafında fikir beraberliği yaratmağa çalışacaktır. Birleşmiş Milletler ailesi içinde de aynı prensibin ve aynı ülkünün en geniş ölçüde yer tutması uğrunda emek harcayacak Birleşmiş Milletler Derneği İnsan Hakları Komisyonu ile el ele yürüyecektir.

Her türlü zor ve dikta sistemlerine karşı derin bir nefret besleyen, sosyal düzenin devlet içinde vatandaş çokluğunun fikir ve kanaat beraberliği ile milletlerarası münasebetlerde ise milletler çokluğunun kararıyla, meşru ve kanuni yollardan yürünerek, değiştirilmek suretiyle gelişeceğine inanmakta olanların düşünceleri Türk Grubunda billurlaşacaktır” mesajını vermişti.

18 Ekim toplantısında, Türk Grubu’nun bundan sonraki faaliyetleri hakkında kararlar alınmış ve grup statüsü üzerinde durulmuştu. Türk Grubu, sesini duyuracak ilk etkinliği ise 21 Ekim’de gerçekleştirmiş; Zeki Mes’ud Alsan, Ankara Üniversitesi açılış töreninde İnsan Hakları ve Ana Hürriyetler konusunda bir konuşma yapmıştı.

Türk Grubu’nun kuruluşu, basında olduğu gibi yurt içinde ve Birleşmiş Milletler çevrelerinde ilgi uyandırmıştı. Dışişleri Bakanlığı, Türk Grubu’nun kurulduğunu Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne bildirmiş ve bundan böyle insan hakları alandaki çalışmalar için Türk Grubu’yla iş birliği yapılmasını istemişti(*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 19 Ekim, 1; *Ulus Gazetesi*, 1946: 19 Ekim, 1). Ancak Türk Grubu, Birleşmiş Milletler nezdinde kurulduğu ve CHP’ye bağlı bir oluşum gibi algılandığı için yeteri kadar toplumsal destek alamamıştı.

İnsan Hakları Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Kurucu Kadrosu

Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubuna benzer bir girişim de İstanbul’da gerçekleştirilmişti. İnsan Hakları Cemiyeti’nin kurulması ile sonuçlanan bu girişimde bir araya gelenler, DP’ye yakın isimlerdi. Bilindiği gibi DP, kuruluş aşamasında CHP’nin karşısında yer alan hemen herkesle ittifak içerisine girmiş, sol/sosyalist/marksist cenhâtan da Zekeriya Sertel ve Câmi Baykut gibi isimlere kapısını açmıştı. Ancak çok geçmeden komünist eğilimleri nedeniyle bu isimlerin DP içerisinde yer alması, eleştirilere neden olmuş ve partiden uzaklaştırılmışlardı (Koçak, 1997: 22).

Zekeriya Sertel ve arkadaşları ise bir müddet sonra “İnsan Hakları” adıyla bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdi. Gerekçeleri, DP’nin kuruluş ilkelerinden uzaklaşması, Celal Bayar

ve Adnan Menderes'in de "halkın arzu ettiği" özgürlük ve demokrasi ortamını kuramayacakları kaygısı idi. İnsan Hakları Cemiyetinin kurucularından bir kısmı da hâlen DP içinde yer alan etkili isimlerdi. Bu isimler 1946 seçimlerinde CHP iktidarınca seçime hile karıştırıldığı iddiasıyla Meclis'ten çekilip, "sine-i millete" dönme kararı alınmasını isteyen DP milletvekili ve partililerdi (Aydın, 2014: 270).

Bilindiği gibi 1946 seçimleri, muhâlefeti görmezden gelen bir ortamda ve yoğun bir baskı altında yapılmış, bu da DP teşkilatlarında yaygın bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Bu kızgınlık, DP milletvekillerinin bir kısmında Meclis'e gitmeme fikrini doğurmuştu. Meclisi terk etmek, işlevsiz hâle getirmek ve askeri devreye sokmak gibi görüşlerin harâretli taraftarları arasında Mareşal Fevzi Çakmak ve Kenan Öner gibi tanınmış, bir kısmı milletçe de sevilen önemli şahsiyetler vardı. Hatta Mareşal Çakmak'ın daha sonraları Bayar'a bir alay askerle hükümeti devirebileceğini, bundan başka bir çârenin kalmadığını söylediği bilinmektedir (Ağaoğlu, 1992: 415).

Ne var ki, DP kurucu ve müteşebbis genel kurulu, aynı fikirde değildi. Onların düşüncelerine göre Meclis'e girmemekle hiçbir şey elde edilemezdi. Bu durum, iktidârın işine gelir ve DP'yi halkın önünde ihtilâlcî bir örgüt konumuna düşürürdü. Celâl Bayar başta olmak üzere kurucuların anlayışına göre, ihtilâl fikri DP'nin tutacağı bir yol değildi. Sonuçları itibarıyla ağır bir sorumluluk gerektiren böyle bir kararı, DP yönetimi kabul etmemiş ve Parti içi muhalefet artmıştı. Bu durum da DP dışında çözüm arayışlarını hızlandırmıştı (Aydın, 2014: 271 vd). İşte İnsan Hakları Cemiyeti, demokratikleşme çabaları ve çözüm yollarının daha işin başında tıkanmaya başladığı böyle bir ortamda "tepki hareketi" olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim Zekeriya Sertel bu günlere dair anılarında şunları yazmıştı(2001: 265 vd):

"Cami Baykut ve Tefik Rüştü Aras'la birlikte bir İnsan Hakları Derneği kurmaya kara verdik. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile insan haklarını savunacak böyle bir derneğe ihtiyaç vardı. Tefik Rüştü; Celâl Bayar ve Adnan Menderes'ten ayrılmıştı. Yeni kurulan Demokrat Parti ilk günlerde düşündüğümüz ilkeleri inkâra başlamıştı. Zaten Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in er geç liberalizme kaçmak isteyeceklerini biliyorduk. Ama hiç olmazsa demokratik bir yönetim kuruluncaya kadar beraber çalışacağımızı sanmıştık. Tan Matbaası'nın yıkılması, olayları önceden kestiremeyeceğimiz ölçüde hazırlandı, amacımıza ulaşmadan herkes kendi cephesine çekilmek zorunda kaldı. Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in halkın istediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği'ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay Başkanlığından çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da aramıza almaya karar verdik."

İnsan Hakları Cemiyeti, İstanbul Valiliğine verilen 17 Ekim 1946 tarihli kuruluş dilekçesiyle Mareşal Fevzi Çakmak'ın başkanlığında kurulmuştu (Goloğlu, 2013: 131; Toker, 1998: 207; Tinal, 2000: 117; Şahiner, 2009: 15 vd; Cemiyet Nizamnâmesi için bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*,1946: 19 Ekim). Cemiyetin genel sekreterliğine de Tefik Rüştü Aras getirilmiş(*Akşam Gazetesi Kenan Öner'in ismini yazmıştır. Bkz. 18 Ekim*) ve Cemiyet teşkilâtı yalnız İstanbul ile sınırlı tutulmuş, ülke genelinde de muhabir bulundurması kararlaştırılmıştı. Kurucular, İnsan Hakları Cemiyeti'nin siyaset dışı bir misyona sahip olduğunu, Anayasa ile teminat altına alınan hak ve hürriyetlerin savunulmasıyla meşgul olacağını duyurmuşlardı (*Ulus Gazetesi*,1946: 20 Ekim; *Cumhuriyet Gazetesi*,1946: 19 Ekim; *Akşam Gazetesi*, 1946: 18 Ekim, 1).

Mareşal Fevzi Çakmak ve arkadaşları tarafından kurulan İnsan Hakları Cemiyetinin geçici olarak seçilen genel merkezi, Kenan Öner'in Karaköy Palas'taki yazıhanesi idi. Kurucu kadroda; Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner (DP İstanbul İl Başkanı), Raşit Erer (eski maliye bakanlarından), Tefik Rüştü Aras (eski dışişleri bakanlarından), Zekeriya Sertel(Tan Gazetesi başyazarı), Sabiha Sertel, Câmî Baykut (Yeni Dünya Gazetesi başyazarı), Hasan Rıza Soyak(Cumhurbaşkanlığı eski genel sekreteri), Sadık Aldoğan (Afyon Milletvekili,

General), Hamdi Arpağ ve Evliya-zade Özdemir Bey yer almıştı (Tevetoğlu, 1967: 577; Goloğlu, 2013: 131; Sertel, 2001: 235; Berkes, 1997: 369; Gevrek, 1998: 255-272).

Cemiyet, ilk toplantıyı, 18 Ekim 1946'da akşam saat 17:00'da Kenan Öner'in yazıhanesinde gerçekleştirmişti. Cemiyete ait muhtelif meseleler üzerinde yaptıkları görüşmelerden sonra gazeteciler içeri alınmış ve başkanlığa seçilen Mareşal Fevzi Çakmak bir demeç vermişti (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 19 Ekim, 1). Çakmak demecinde:

“Bugün bizleri burada bir araya toplayan saik, memleketin ve milletin mukadderatıyla ilgili mühim bir davadır. Bugün, İnsan Hakları Cemiyeti adını verdiğimiz teşekkülün temelini attığımız tarihi gündür.

Adına bakarak bu teşekkülü, büyük Fransız ihtilalinden sonra bu ihtilal ile elde edilen insan haklarını korumak için teşekkül etmiş olan “Ligue des droits de l’homme” cemiyetinin tıpkısı sanmamalıdır. Bu cemiyet on sekizinci asrın demokrasi telakkilerine göre insan haklarını müdafaa maksadıyla teşekkül etmişti. Hâlbuki biz modern demokrasi telakkilerinden ve bugünün ihtiyaçlarından müphem olarak daha geniş anlayışlı bir teşekkül vücuda getirmiş bulunuyoruz.

İnsan Hakları Cemiyetinin iki gayesi vardır:

Biri, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıyla vatandaşlara temin edilmiş olan hak ve hürriyetlerin meşru sayılan veya sayılmayan yollarla ...ihlal edilme[me]sini ...bu hak ve hürriyetlere hakkıyla riayet edilmesini... temine çalışmaktır. Seçimden evvel, seçim esnasında ve seçimden sonra bütün vatandaşlar benden hak ve hürriyetlerini ve müdafasını istediler. Böylece haklarının korunması işinde fevkalade hassas olduklarını gösterdiler. İşte birinci vazifemiz halkımızın sağduyusuyla bize gösterdiği bu yolda yürümek, onun hak ve hürriyetlerini müdafaa aynı derecede hassas olmaktır.

İkincisi, Birleşmiş Milletler Anayasasına imza koymuş bir millet sıfatıyla bu vesika ile memlekette tatbikini taahhüt ettiğimiz temel insan hak ve hürriyetlerinin teşri, siyasi, iktisadi ve içtimai hayatımızda yer almasını temine çalışmaktır. Birleşmiş milletler teşkilatına dâhil bütün milletlerce kabul edilmiş olan bu temel insan hak ve hürriyetleri, Roosevelt'in hürriyeti ismine taşıyan prensiplerde toplanır.

Bu hürriyetlerin birincisi söz hürriyetidir. Söz hürriyeti olmadıkça halk hükümeti olamaz. Söz hürriyeti bütün hürriyetlerin başıdır.

İkincisi vicdan serbestliğidir. Kimse ittifakından ve imânından dolayı muhafaza edilemez.

Üçüncüsü, korkudan kurtulma hürriyetidir. Milletlerarası münasebetlerde tecavüz harbi, milli idarelerde gizli polis korkusu kalkmalıdır. Vatandaşlar harp ve gizli polis korkusu içerisinde yaşamamalıdır.

Dördüncüsü, ihtiyaçtan kurtulma hürriyetidir. Bütün insanların çalışmak, aç kalmamak ve ihtiyaçtan kurtulmak haklarıdır. İhtiyaçtan kurtulamayanlar hür olamazlar.

Bizim gayemiz bu prensipleri memlekete yaymak, Türk Milletinin vicdanında canlandırmak ve hayatımıza ve kanunlarımıza geçirmektir” diyerek, o dönemin üstesinden gelinmesi çok zor görünen önemli bir sorununu çözmeye talip olduklarını anlatmıştı.

Çakmak, amca ulaşmak için izleyecekleri strateji hakkında da bilgi vermiş ve öncelikli olarak yayın, konferans vb. propaganda yollarıyla bu fikirleri ülke geneline yayacaklarını belirtmişti. Ayrıca Anayasa ile teminat altına alınan hak ve hürriyetlerin ihlâli konusunda alacakları her duyumu değerlendireceklerini; basın yoluyla üzerine gideceklerini; haber ve duyurularla Milleti bilgilendireceklerini; aynı zamanda resmi makamlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdinde yapacakları girişimlerle bu tür hareketleri önlemeye çalışacaklarını söylemişti (*Vatan Gazetesi*, 1946: 18 Ekim).

Çakmak, önemli bir hatırlatmada da bulunarak İnsan Hakları Cemiyeti'nin siyasi bir teşekkül olmadığını vurgulamıştı. Seçimlere girmek, iktidarla hesaplaşmak gibi bir niyetleri de bulunmadığını anlatan Çakmak; milletin vicdanına tercüman olup, onun hak ve hürriyetlerini savunacaklarını ifade etmişti. İnsan Hakları Cemiyeti'nin kapısının yukarıda

açıklanan prensiplere inanan ve bu uğurda çalışmayı kabul eden; din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin kadın erkek, bütün vatandaşlara açık olduğunu belirten Çakmak, “Vatandaşların bu cemiyet etrafında toplanmaları bizim kuvvetimizi artıracak, memlekette hak ve hürriyet davasının benimsenmesine, kuvvetlenmesine ve yayılmasına hizmet edecektir” demişti (Cemiyet Nizamnamesinin 8. Maddesi; *Vatan Gazetesi*, 1946: 19 Ekim).

Çakmak, gazetecilere verdiği demeçte İnsan Hakları Cemiyeti’nin misyonunu açıklarken “Cemiyetin, Türkiye’de veya dünyada mevcut ve malûm ideolojilerden her hangi biri ile (sağ ve sol gibi) alâkası yoktur” demiş ve her partiden üye kabul edilebileceğini belirterek partiler üstü bir yapıya sahip oldukları mesajını da vermek istemişti.

İnsan Hakları Cemiyeti, 17 Ekim 1946 tarihli İstanbul Valiliğine verilen kuruluş dilekçesinde yer alan nizamnamesinde cemiyetin faaliyet tarzı izah edilmişti. Sekizinci maddede “Cemiyet, din ve ırk ayrılık ve düşmanlıklarına muhalifdir ve bu ayrılık ve düşmanlıklarına mücadele etmeyi vazifelerinden sayar” ibarelerine yer verilmişti. Nizamnamenin hazırlanmasında Tefvik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Câmi Baykut’un etkisi ağır basmıştı. Cemiyetin kurucu, fahri, asli ve yardımcı üyeleri olduğu belirtilen nizamnamenin üçüncü maddesinde üyelik için “diktatörlüğe ve faşizme hizmet etmemiş olmak” şartı getirilmişti.

Gazetecilere verilen demecin başında ifade edilen ilkelerle üçüncü maddede yazılanlar arasında ciddi bir çelişki olduğunu gören gazeteciler, Fevzi Çakmak’ın açıklamalarını müteakip, yeni cemiyetin nizamnamesi üzerine değişik sorular sormuşlardı. Bu arada “niçin muhtelif ideolojilerden yalnız faşizme hizmet edenlerin” Cemiyete alınmayacağı sorulmuştu. Özellikle Çakmak’ı hedef alan bir başka soruda da “Cemiyet kurucuları arasında Türkçülüğü ve Milli cepheyi temsil eden Mareşal ile solcu olarak tanınan Zekeriya Sertel’i nasıl imtizaç edebilmişlerdir?” denilmişti.

Kurucular tarafından bu soruya; “Faşistler, insan haklarını tanımayanlardır. Bu itibarla insan haklarını tanımayanların bizim cemiyetimizde işi nedir?” şeklinde cevap verilmişti. Bu arada gazeteci olmayan ve Hukuk Fakültesinde öğrenci olduğunu söyleyen Bekir Berk söz almış ve “Yeni kurulan bu cemiyet hakkında daha etraflı aydınlatılmak istiyorum” dedikten sonra “Cemiyet kurucuları arasında birbirlerinden tamamıyla ayrı kutuplarda şahıslar görüyoruz. Bunlardan bir kısmı kızıl ideoloji sahibi olup gençlik tarafından tel’in edilen kimselerdir. Diğer taraftan önce milletini ve vatanını düşünen insanlar var” diyerek (Berk, 1973: 15) daha sonraki günlerde tartışma yaratacak şu soruyu sormuştu: “Gazetelerde okuduğum, şimdi de gördüğüm veçhile yeni cemiyet ayrı yolda yürüyen iki kutbu birleştirmiştir. Solcu olarak tanınmış Zekeriya Sertel ile Türkçülüğü ve milli cepheyi temsil eden mareşalimizin nasıl imtizaç ettiğini öğrenmek istiyorum.” (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 19 Ekim; *Akşam Gazetesi*, 1946: 19 Ekim, 1). Zekeriya Sertel, Bekir Berk’in sorusunun devamında yer alan “üniversite gençliği Zekeriya Sertel’e o kadar kızmıştır ki, matbaasını yıkmak zorunda kalmıştır” ibaresinden rahatsız olmalı ki; “Benim matbaamı üniversite talebesi değil, polis yıktı” cevabını vermişti.

Genç üniversitelinin söylediği sözler, toplantıda soğuk bir hava yaratmıştı. Gencin sözünü bitirmesi üzerine gerek Mareşal Fevzi Çakmak gerek Kenan Öner ve diğer üyeler, cemiyetin siyasi olmadığını, solcu olarak tanılan bir kimse üzerinden yanlış düşünüldüğünü ve esasen cemiyetin bu iki kutbu birleştirmede başarılı bir adım attığını söylemişlerdi. Ancak bu sözler, ne orada hazır bulunanları ne de kamuoyunu tatmin etmişti. Zirâ sonraki günlerde gazete manşetlerine taşınan “diktatörlüğe ve faşizme hizmet etmemiş olmak” polemigi uzun bir süre kamuoyunu meşgul etmişti.

İnsan Hakları Cemiyeti'nin Kurulmasından Sonra Basında Yaşanan Tartışmalar

İnsan Hakları Cemiyeti, demokratik çabaların kurumsallaşması amacıyla kurulmuş olmasına karşın kurucu üyelerinden bir kısmının sol/sosyalist/Marksist bir kimliğe sahip olması nedeniyle dönemin siyasi atmosferinde pek itibâr görmemişti. Bu dönemdeki iç politikanın Türk dış politikasına göre şekillendiği de düşünülürse Sovyetler Birliğine ve Türkiye'deki Sovyet taraftarlığına karşı kamuoyunda büyük bir tepkinin olması da tabii idi. Türkiye'deki sol/sosyalist/Marksist söyleme göre de milliyetçi/Türkçü/Turancı kesim, hemen tamamıyla “faşist” olarak nitelendirilmekte ve toplumsal uzlaşıdan uzaklaşmakta idi. Halbuki Avrupa'yı kasıp kavuran faşizmin milliyetçi/Türkçü/Turancı söylemle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu.

Cemiyetin kuruluş haberlerinin basında yer almasıyla birlikte iktidar partisi CHP'ye yakın gazeteler; DP kimliğine sahip Mareşal Fevzi Çakmak'a ve “komünist” oldukları gerekçesiyle Zekeriya Sertel, Câmi Baykut ile Tefvik Rüştü Aras'a ateş püskürmeye başlamışlardı.

Akşam Gazetesinden “Halkçı” müstearıyla “Arada Bir” köşesinde 20 Ekim'de “Karamanın Oyunu” başlığıyla yazılmış ve İnsan Hakları Cemiyetini konu alan bir yazıda; “Meğer memleketimizde insan haklarını ve hürriyetlerini korumaya gönüllü ne kadar çok adam varmış! Bu hakları ve hürriyetleri korumak için bir günde iki cemiyet birden fişkiriverdi. Hem Ankara'da hem İstanbul'da. Bravo bize!” şeklinde biraz da alaycı bir üslup kullanılmış, söz konusu oluşumlar gerçekçi bulunmamıştı.

İnsan Hakları Cemiyetini kuranların şimdiye kadar nerede olduklarını sorgulayan Halkçı; “Nerede olduklarını biliyoruz, unutmadık amma, buldukları o yüksek makamlarda insan hakkı ve insan hürriyeti denilen nesnelere, niçin daha önce biran bile akıllarına gelmediydi?” diyerek samimi bulmadığını dile getirmişti.

Ankara'da kurulan cemiyet içinde hocalar, hukukçular ve hariciye memurları bulunduğunu hatırlatan yazar; Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun samimiyetsizliğini ise “Maksatları resmî bir vazifeyi yerine getirmek. Belki bir daha toplanmayacaklar bile. Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlanacaklar, insan haklarını korumak için ara sıra kongrelere seyahat fedakârlığını göze alacaklar” diyerek eleştirel bir yaklaşımla dile getirmişti.

Fevzi Çakmak'ın başkanlığını üstlendiği İstanbul merkezli İnsan Hakları Cemiyetini ise daha farklı ve alaycı bir üslupla tenkit etmiş, Çakmak ve ekibini;

“Daha ateşli, daha faal. Belli ki büyük niyetleri var. Korumak istedikleri haklar, 1789 Fransız ihtilâlinin ilân ettiği haklar değil. Bu haklar ‘Burjuva’ haklarıdır. Bizim cemiyet, daha ileri bir demokrasinin ilân ettiği insan haklarını koruyacak.

Bir bu tarife, bir de cemiyeti kuranlara şöyle bir göz gezdiriniz! Maksadı hemen anlarsınız. Fakat ilk günü cemiyete kadar giden bir gencin sorduğu gibi, sağcı, koyu milliyetçi, koyu İslamcı, hatta Pantürkist Mareşal Fevzi Çakmak'ın, memleketin sayılı koyu solcuları ile işi ne olabilir? İlk göze çarpan garabet bu. İkincisi de şu: ‘Diktatörlüğe ve faşistliğe hizmet etmemiş olan herkes’ bu cemiyete aza yazılabilecek. Türkiye'de diktatörlük ve faşistlik oldu mu ki, bunlara hizmet etmiş olan vatandaşlar bulunsun?”

diyerek Cemiyet kurucularının demokrasi anlayışını ve cemiyetin nizamnamesindeki çelişkileri sıralamıştı. Bazı dış mihrakların ve içerideki yandaşlarının Atatürk hakkındaki “diktatör” yakıştırmasını hatırlatarak, “Diktatörlük” ve “faşistliğe hizmet etmek” sözüyle Atatürk'ün de bu sınıfa dahil edilip edilmediğini, eğer böyle düşünülüyorsa “...o halde

diktatör Atatürk'ün Erkânı Harbiye Reisi, Hariciye Vekili ve Kâtib-i Umumîsi bu Cemiyeti nasıl kurdular?" gibi sorularla adeta Cemiyeti yaylım ateşine tutmuştu.

Cemiyetin nizamnamesinde yer alan "faşistlik" tabirinden de bir şey anlamadığını belirten yazar, Türkiye'de böyle bir idare hatırlamadığını kaydederek; "eğer, komünistleri takip etmek, hapse attırmak tam faşistliğe hizmet etmek" ise, kurucularının derhal Cemiyetten çıkarılmasının gerektiğini ironik bir tarzda ifade etmişti.

Türkiye'de faşistlik ve diktatörlük olmadığını, nizamnamedeki bu kayıttan belki de yabancı faşistler ve yabancı diktatörlerin kastedildiğini düşünen yazar; Hitler'e ve Mussolini'ye hizmet edenlerin Cemiyete alınmalarının çok yerinde bir karar olduğunu hatırlatarak son bir soru sormuştur. Halkçı müstearını kullanan yazar, "Acaba Stalin'e hizmet etmekte olanlar Cemiyete aza olabilecekler mi?" diyerek Cemiyetin kurucu üyelerinden Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Tevfik Rüştü Aras ve Câmi Baykut'a da gönderme yapmıştır (*Akşam Gazetesi*, 1946: 20 Ekim, 1 vd).

CHP'nin yayın organı konumunda olan Ulus Gazetesi de Cemiyetin kuruluşunu, iki gün "ertelemek" suretiyle "İstanbul'da İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti Adı Altında Yeni Bir Dernek Kuruldu" başlığıyla duyurduktan sonra basın toplantısında yaşananlara değinerek bir taşla iki kuş vurmuş, hem Cemiyete hem de DP'ye yüklenmişti. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okuyan Bekir Berk'in şahsında Mareşal'e hitap ederek "solcu olarak tanınmış olan Zekeriya Sertel ile nasıl işbirliği yapacağını" sorarak DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, DP Milletvekili Sadık Aldoğan ve Fevzi Çakmak'ın şahsında DP'ye göndermede bulunmuştur (*Ulus Gazetesi*, 1946: 20 Ekim, 1 vd).

İnsan Hakları Derneğinin nizamnamesindeki çelişkiler, kamuoyunda ağır eleştirilere neden olunca DP Genel Başkanı Celâl Bayar harekete geçmiş, tartışmaların Partiye zarar vereceğinden korkarak, "Demokrat Parti'nin Bu Cemiyetle Alâka ve Münasebeti Bulunmadığını" açıklamıştı (*Ulus Gazetesi*, 1946: 22 Ekim). Ayrıca Bayar, öteden beri DP ve muhalefet hareketine karşı CHP iktidarına mensup milletvekillerince "Sovyet yanlısı" yakıştırmasında bulunmaları nedeniyle Cemiyet içinde yer alan DP'lilerin kulağını çekmiş olmalı ki; DP'liler de Cemiyetle ilişkilerinin olmadığı yolunda açıklamalar yapmak zorunluluğunu duymuşlardı. Nitekim DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in Cemiyet ve kurucuları ile ilgili açıklamaları oldukça ilginçti. Öner; "Benim Cemiyet ile hiçbir ilgim yoktur" ve "Kanaatlerine tamamen zıt olduğum bazı şahısların, yazıhanemde toplanmalarını men etmek nezaketsizliğini gösteremezdim" gibi sözlerle işi farklı bir boyuta taşınması ve kendini temize çıkarmaya çalışması, Bayar'ın baskısı sonucu olsa gerekti (Baban, 1970: 107 vd; *Vatan Gazetesi*, 1946: 20 Ekim; *Son Posta Gazetesi*, 1946: 20 Ekim; *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 1946: 20 Ekim). Öner, 1944 Türkçüler Davasında Nihâl Atsız ve diğer Türkçülerin sanık avukatı olarak yargılamalarda öne çıkmış bir isimdi (Sefercioğlu, 2009: 21 vd). Daha sonraki gün ise ideolojik tartışmalardan sıkılan Hasan Rıza Soyak Cemiyetten çekildiğini bildirmişti.

Diğer taraftan DP'ye yakın bir çizgi takip eden Bağımsız İstanbul Milletvekili Cihat Baban da Tasvir Gazetesindeki başyazısında, uzun bir girizgâhtan sonra konuyu İnsan Hakları Cemiyetine getirmiş ve bu memlekette milli olan her şeyin sevilebileceğini ve kökleşebileceğini kaydederek muhalefetin bile millî olması gerektiğini belirtmişti. Baban, bu düşüncesini teyit mahiyetinde; "Artık bu memlekette Zekeriya Sertel etiyile, kemiğiyle sağ olduğu halde manen defnedilmiş bir hüviyet olarak karşımızda durmaktadır." diyerek Cemiyetin çelişkisini tenkit etmişti. Cihat Baban devamla; Türkiye'de Rus politikası, İngiliz politikası diye ayrı ayrı politikalar gütmenin Lozan'dan beri tarihe karışmış olduğunu ve

memleketin umumi hayatına hâkim olan politikanın ancak milli politika olabileceğini kaydetmiş ve

“Bu uzun girizgâhı, insan haklarının korunması için teşkil edilen cemiyet dolayısıyla yaptık, insan haklarının korunması kim istemez? Böyle mukaddes bir gaye için kurulan bir cemiyeti kim desteklemez? Demokrasi ruhunun mütereddit ve korkak bir eda ile aramızda dolaştığı şu sıralarda bu ruhu takviye ederek vatandaşa hürriyetin şuurunu verecek, onun zevkini tattıracak gayreti nasıl takdis etmeyiz?”

Fakat bu güzel ve necip gayenin komünist entrikaları içinde boğulup gitmesine ve ortaya atılan tuzağa, memlekette dürüstlükleri, vatansızlıkları ile tanınmış şahsiyetlerin düşürülmesine, malûm komünist oyun ve taktiği ile bu zevatın aşındırılmasına yine memleket namına müsaade etmek istemeyiz.”

demek suretiyle Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve General Sadık Aldoğan'ı “aklamak” istemişti. Bu konuda sorumsuzca davranan Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Câmi Baykut ve Tefvik Rüştü Aras'ı da tenkit etmekten çekinmeyen Baban, sözü birkaç yıl öncesine ve Sertellere getirerek çıkarttıkları “Orak Çekiç Markalı” Görüşler dergisiyle memlekette gelişmeye başlayan demokrasiye nasıl “çelme takılmak” istendiğini hatırlatmıştı. Baban, aradan daha bir yıl geçmeden aynı şebekenin ikinci bir hamle yaptığını; ancak “Kıpkızıl bir faşizmin alemdarı olarak görünen bu şahısların, vatandaş haklarını korumak dâvası arkasında, millet haklarının feda edilmesine yol açacak bir istikamet tutacaklarını” toplumda bilmeyen tek bir kişinin kalmadığına vurgu yapmıştı (*Tasvir Gazetesi*, 1946: 21 Ekim).

Mareşal Fevzi Çakmak da ilk fırsatta içine düştüğü çıkmazdan kurtulmaya çalışmıştı. Çakmak, aşırı solculukla tanınmış kimselerin de kanaat bakımından bir nevi kızıl faşist olduklarını, tek şef sistemine dayanan solculuğun da insanlık ve kanun harici sayılması gerektiğini, kendisinin aşırı solcular ile “alelumum milli fikirlerin dışında kanaat besleyen” çevrelerle anlaşmasına imkân bulunmadığını ve gâyesinin haksızlığa marûz kalanlara doktor bulmak olduğunu söylemiş ve “Hayır işine, ideoloji davaları karışırse elbet böyle bir cemiyette yerim olmaz” diyerek çark etmişti (*Ulus Gazetesi*, 1946: 21 Ekim; Kabacalı, 1995: 212 vd).

Ulus Gazetesi, “Hayret ve İbret, İnsan Hakları Derneği Dağılıyor” başlıklı yazısında DP'li Cemiyet mensuplarının bu türden açıklamalarına yer vermiş, “Bu memleket, millî olmayan şeyi sevmez” diyerek işin renginin değiştiğini ve Cemiyetin iflâs etmeye başladığını duyurmuştu (*Ulus Gazetesi*, 1946: 22 Ekim).

Aynı günlerde Çakmak; İstanbul bağımsız Milletvekili Cihat Baban ile birlikte Pendik'te halkın dileklerini dinlediği bir sırada Raif isminde bir vatandaş, Çakmak'tan söz istemiş ve İnsan Hakları Cemiyeti hakkında verdiği demeçten bir şey anlayamadığını söylemişti. Ayrıca Zekeriya Sertel, Câmi Baykut ve Tefvik Rüştü Aras gibi bu memlekette “sol temayüllü tanınmış kimseleri” gölgesinde barındırmayacağını düşündüğünü; dolayısıyla bu husustaki fikirlerini bizzat kulaklarıyla duymak istediğini belirterek cevap istemişti. Mareşal'e hitabeden sorulan soruya Cihat Baban cevap verme gereği duymuş; bu meseleyi tekrar etmeğe lüzum olmadığını, Mareşal'in gazetelerde çıkan beyanatından da anlaşılacağı gibi adı geçen solcularla işbirliği içinde bulunmasının mümkün olmadığını, Kenan Öner'in ve Hasan Rıza Soyak'ın da Cemiyetten ayrıldığını söyleyerek zevahiri kurtarmak istemişti. Yine aynı sohbet; “Bu Cemiyet kurulmuş mudur?”, “Mareşal bu Cemiyetten ayrılmış mıdır?”, “Solcular ne fikirdedir?” tarzında vatandaşların kafasını karıştıran ve cevap bekleyen hususlarda Mareşal'i soru yağmuruna tutmuşlardı. Bunun üzerine Mareşal, Cihat Baban'ı zorda bırakacak bir üslupla;

“Bu cemiyet insan haklarını koruma gibi yüksek bir gaye gütmektedir. Henüz taazzuv etmemiş olan bu teşekkülün ayrılması değilim. Cemiyetin hiçbir siyasi gayesi yoktur. Solcu olan isimlerini saydığınız kimseler de cemiyetin yüksek gayelerini tahakkuk ettirmek için cemiyete girebilirler. Fakat bundan

istifade ile siyasi fikirlerinin tahakkukuna çalıştıkları gün onları cemiyetten uzaklaştırırız.” demişti (*Son Telgraf Gazetesi*, 1946: 22 Ekim; *Ulus Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Pendik'te geçen bu konuşmayı diğer İstanbul gazeteleri de sütunlarına taşımıştı. Cumhuriyet Gazetesi de bu sohbete yer vermiş ve Mareşal'in cevabını okuyucularına şu şekilde duyurmuştu (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 22 Ekim):

“Kurulan cemiyet bir hayır cemiyetidir. Azalarının siyasi anlayışları bizi ilgilendirmez. Cemiyetin yüksek gayelerine öncülük etmek arzusuyla onun başındayım. Bana itimat edin, siyasi faaliyete girecek her azadan feragat edilecektir”.

23 Ekimle birlikte eleştirilerin dozu da artmış; özellikle Cumhuriyet Gazetesinin okuyucularıyla paylaştığı manşette; solcu kımıldanışlara karşı Türk milletinin gösterdiği uyanık alâkayı belirterek Mareşal'in hakikati yakından görmemesine teessüf etmişti (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 23 Ekim). Mareşal'in Cemiyetten ayrılıp ayrılmayacağı, günün dedikodusu haline gelmiş, İnsan Hakları Cemiyeti hakkında diğer gazetelerde de geniş kapsamlı yayınlar çıkmıştı.

Falih Rıfkı Atay yeni oluşum için; “Bu faaliyetin ileride nasıl gelişeceğini bilemiyoruz. Anladığımız şudur ki, bu cemiyet, faşist damgasını vurduğu vatandaşlara kapılarını kapamıştır. Biz Türkiye'de faşistler bulunduğunu yalnız Moskova Radyosu'ndan işitiyoruz!” demişti (*Ulus Gazetesi*, 1946:23 Ekim). Yine aynı gazetede, çelişkili beyanatlar nedeniyle işin rengi değişmiş, İnsan Hakları Cemiyetinden alaycı bir üslupla “Siyasî Hayır Cemiyeti” olarak bahsedilmiş ve Mareşal Çakmak'tan da “Mareşal Cemiyetin Başında Kalıyor. Kuruculardan Solcu Tanınanların da Şimdilik Cemiyette Kalabilecekleri Anlaşıyor”, gibi yorumlar yapılmıştı (*Ulus Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Hüseyin Cahit Yalçın; Mareşalin Komünistlerce kullanıldığını (*Tanin Gazetesi*, 1946: 23 Ekim), Nadir Nadi ise Türk Milletinin bu oyuna gelmeyeceğini belirten yazılar yazmış ve kamuoyunda tartışmaları ateşlemişlerdi (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Atatürk'ün dışişleri bakanı Tefik Rüşü Aras da 23 Ekim tarihinde gazetelerde çıkan bir demecinde önemli açıklamalarda bulunmuş; İnsan Hakları Cemiyeti ile DP arasında köprü kurmak istediği, ancak bunda başarılı olamadığı yönündeki tartışmalara, şahsına ve arkadaşlarına yönelik komünistlik suçlamalarıyla eleştirilere cevap vermişti (Ağaoğlu, 1992: 41 vd; *Ulus Gazetesi*, 1946: 24 Ekim; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 23 Ekim; *Son Dakika Gazetesi*, 1946: 23 Ekim). Aras, Cemiyet ve DP arasında ilişki kuranlara cevap olarak söze Celâl Bayar'la başlamıştı. Celâl Bayar'ın Cemiyetin kuruluşundan haberi olmadığı gibi kendisine de kuruluş aşamasında bilgi verilmediğini belirtmişti. Aras,

“Kendisine beslediğim saygının bir icabı olarak böyle bir tasavvurdan malûmat vermeliğim yerinde olabilir idiyse de vatan müdafaası gibi insan hakları dâvasının da hiçbir siyasi partinin malı kalmayarak bütün millete şamil olması lâzım gelen mevzulardan olduğu düşünülünce; daha eski ve Büyük Millet Meclisinde azası daha çok olan Halk Partisi Reisine de aynı zamanda haber vermeden bu bahsi yalnız Demokrat Parti Reisine açmak hoş görülmebilir” gerekçesiyle Celâl Bayar'ın bilgilendirilmeme nedenini izah etmişti.

Ayrıca İnsan Hakları Cemiyetinin her iki parti mensuplarına ve bütün vatandaşlara açık bir teşekkül olarak kurulduğunu; Cemiyetin kapısının yalnız Hitler ve Mussolini sistemlerinin Türkiye'de kurulmasını fiilî olarak arzu edenler ile sağ veya sol hangi ideolojiye sahip olursa olsun, her nevi diktatörlüğe taraftar olanlara kapatıldığını vurgulamıştı.

T. Rüşü Aras, kurucuların siyasi kanaatleri hakkında da yerli yersiz açıklamalar yapıldığını, dolayısıyla kendi siyasi hüviyetini açıklamakta bir beis görmediğini belirterek;

“Ben halis muhlis bir Kemalistim” demişti (*Vatan Gazetesi*, 1946: 23 Ekim). Mareşal Fevzi Çakmak’ın verdiği demeç üzerinde de durarak bu demecin bir noktasını aydınlatmak gereğini duymuş ve şunları ilâve etmişti:

İnsan Hakları Cemiyeti münasebetiyle danıştıklarım da dâhil olduğu halde, aramızda aşırı solcu yâni komünist kolektivist veya anarko sendikalist kimse bulunmadığı gibi Cemiyetimize faşist veya mürteci duygulu kimseler de girmemiştir. Zaten bu gibi temayüllerin memleketimizde mebzul olmadığına da inanım vardır. Fakat yanlış görüş ve hatalı teşhisler yüzünden, yine memleket endişesiyle, Hitler veya Mussolini idare sistemlerine sempati göstermiş olanların dahi hâdiselerin aydınlığı altında görüş ve anlayışlarını tashih etmiş olmalarına kailim, insanlar kendi beyanlarıyla ilzam ve fiilleriyle mes’ul olurlar. Halkımızın sağduyusu ile her birimizin ne kadar memleketimiz ve ne derece kendileri için çalıştığını ve halkımızın zekâsıyla herkesi eserleriyle ayırt etmeğe muktedir olduğuna şüphem yoktur”

Cumhuriyet’ten Nadir Nadi de “İnsan Hakları Cemiyeti Çöküp Giderken” başlıklı makalesinde, Cemiyete karşı kamuoyunca gösterilen tepkinin çok yerinde olduğuna işaret edip; siyasi bir amaç gütmeyeceği yolunda ısrarla teminat vermesine karşın, halkın Cemiyete inanmadığını; bilakis perde arkasında birtakım gölgeler sezdiğini, saman altından su yürütmek isteyenlerin varlığından şüphelendiğini yazmıştı. N. Nadi, kamuoyunca yapılan tespiti belirttikten sonra kendi öngörülerini de okurlarıyla paylaşmış ve şüpheler altında bocalayan Cemiyetin, daha ilk gününden itibaren feci şekilde çatırdamaya başladığını ifade etmiştir.

Nadir Nadi, dış politika ekseninde II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ve siyasi şartların zorunlu bir oluşumu olarak gördüğü bu Cemiyetin, pek yakında dağılacığını söyleyerek “Bu baylar, ya bir müddet sabrederek ortalığın yatışmasını bekleyecekler yahut da çözümlenip ayrılacaklardır” şeklinde bir değerlendirme yapmıştı. Artık Fevzi Çakmak, onlarla işbirliği içinde bulunamayacağını açıkça görmüş ve Sertel ekibinin de “Edirnekapı’da Hüsna Hanıma doktor aramak” veya “Beşiktaş’ta Yakup Ustaya avukat tutmak” gibi bir meşgaleleri kalmamıştı! N. Nadi, haklı olarak “Bizce İnsan Hakları Cemiyetinin dağılması er geç mukadderdir. Çünkü ne kadar sabrederlerse etsinler; bizim solcu baylar, burada kendilerine iş olmadığını göreceklerdir” diyerek iflas ettiklerini açıklamıştı.

N. Nadi son olarak solcu kıyıdanışlara karşı Türk Milletinin gösterdiği uyanıklığın, “en dikkate değer nokta” olduğunun altını çizmiş ve yazısını şöyle bitirmişti (*Cumhuriyet Gazetesi*, 1946: 23 Ekim):

“Sayın Mareşal’in vaziyeti yakından görememesine hayret ve teessüf edebiliriz. Fakat küçüğü ile büyüğü ile bütün Türk Milleti, ilk dakikadan itibaren kendinden beklenen reaksiyonu göstermiş, bilerek veya bilmeyerek bizi ters istikametlere sürüklemek isteyenlerle hiçbir zaman beraber olamayacağını belli etmiştir. Bu, istikbalimizin aydınlığını müjdeleyen çok hayırlı bir işarettir.”

Akşam Gazetesi, “Kenan Öner’i İstifaya Çağırıyor” başlığını kullanmış ve O’nun bu süreçteki çelişkilerine yer vermişti. Yine aynı gazetede Vâlâ Nurettin de kamuoyunun tepkisinden sonra Kenan Öner’in İnsan Hakları Cemiyeti kurucuları arasından sıyrılmak için sarf ettiği gayretleri okurlarıyla paylaşmış ve Öner’in davranışlarını “hayret verici bir hafiflik” olarak değerlendirmişti. Çünkü Öner Cemiyetten haberi olmadığını, kendi bürosunun bu amaçla kullanıldığını bilmediğini açıklamıştı. Bu nedenle Vâlâ Nurettin Öner’i hedef alarak şu ilginç yazıyı kaleme almıştı:

“Sizinkisi ne acayip nezakettir ki davullu zurnalı bir buluşmayı vukuundan önce önleyememişsiniz! Pencereden mi girecektirdi ki henüz kapıdalarken ellerinizi ovuşturarak; ‘Beni mazur görün!’ diyememişsiniz! Kim oldukları cümlece malûm-ı tabirinizce ‘şahısları’ memnuniyetle karşılamışsınız. Beraberce pür-ihtişam resimler çıkarttıktan sonra ertesi gün değil de daha ertesi gün, sohbet fincanlarının iyice soğuduğuna emniyet getirip mesai arkadaşlarınızı ‘nezaketle’ tefe koyuyorsunuz.

Birlikte çektiğiniz fotoğraflara bakıyorum; hiç de gayri memnun haliniz yok! Pehlivan vücutlu genç Özdemir dostumuzun yaşınıza hürmetsizlik edip sizi objektifin önüne zorla sürdüğünü iddia edemezsiniz ya. Demek ki bundan sonra siyasi, gayri siyasi ... helvasını, dolmasını, turşusunu yakalayan habersizce çat kapı yazıhanenizde bir 'sürpriz parti' tertipleyebilecek? Zat-ı âliniz de nezaket icabı ve misafirperverlik kaygısıyla ezilip büzülerek, hiç kimseye:

'-Yahu! Böyle şeyler burada olmaz... Diyemeyeceksiniz. Fakat kırk sekiz saat sonra pencerelere çıkıp mahalleyi avaz avaz ayağa kaldıracaksınız:

'-Komşular... Gördünüz mü başıma geleni?'

O zaman millet size şüphesiz şu cevabı verecek:

'-Fakat a önder Öner! Bu sizinkisi ne hafifliktir! Ne hafifliktir ki, haydi rüzgâra uydunuz, bostana düştünüz; iyi amma, bu lahanaları bu çuvala kim koydu? Vilâyete verilen istidaya imzanızı kim koydu?' diyerek riyâkârlığını ortaya koymuş ve "ey Başbakanları istifaya davet eden ağır sıklet siyaset pehlivanı önder Öner!" yakıştırmalarıyla DP'nin İstanbul il başkanlığından istifa etmesini istemiştir (*Akşam Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Benzer bir tenkit yazısı da Peyami Safa'nın kaleminden çıkmıştı. Safa, "Mareşal'in Tezatları" başlıklı fıkrasında, demokrasi adına yapılan mücadelenin siyasi karakterine herkesin saygı göstereceğinin altını çizmiş ve gerekçelerini de açıklamıştı. O'na göre böyle bir davada verilecek ideolojik mücadeleden hiç kimsenin şüphesi olamayacağını; zirâ demokrasinin siyasi bir ideoloji olduğunu vurgulamış, sözü Fevzi Çakmak'a ve İnsan Hakları Cemiyetine getirmiştir.

Cemiyetin kuruluş sürecinde demokrasiyi diline dolayıp, başına geçtiği hareketin "siyasî olmadığı" iddiasında bulunan Çakmak'ın dürüst davranmadığını kaydeden Safa; bu konudaki çelişkileri şöyle sıralamıştı. Siyasî olmadığı konusunda iddiada bulunduğu İnsan Hakları Cemiyetinde "aşırı solcularla işbirliği" yapamayacağını söyleyerek kendisiyle çelişkiye düştüğünü ifade eden yazar yine benzer bir söylemine değinerek:

"...hastalara doktor, mazlumlara avukat bulmak için siyasî bir ideoloji üstünde bu kadar ısrara ne lüzum var? Kızılay da bir hayır cemiyetidir. Hastalara ve mazlumlara yardıma koşturur; fakat her devir ve rejimde mevcut olmuştur. Çünkü politika dışı demek rejim dışı demektir." şeklindeki açıklamasını hatırlatmıştı.

Safa, kendisini herhangi bir siyasi ideolojinin prensiplerine bağlayan bir kuruluşun hayır cemiyeti olmaktan çıktığını vurgularken buradaki çelişkiye de şu şekilde işaret etmişti. Mareşal'in "kızıl faşistleri" aforoz ettiğini söylemesine karşın, başında bulunduğu Cemiyet'in "kızıl faşistlere" kucak açtığını; ama "siyah faşistlere" kapılarını kapattığını vurgulayan yazar, düşüncelerindeki haklılığı şu tespiti ile pekiştirmiştir:

"Eğer cemiyet siyasî değilse, üyeleri arasında siyasî ideoloji bakımından bir tasfiye yapmaz; nitekim Sovyetler Birliği ayrı tutulursa dünyanın her yerinde, siyasi kanaatiniz ne olursa olsun, gayri siyasi bir teşekküle girebilirsiniz."

Peyami Safa Mareşal Fevzi Çakmak gibi önemli bir şahsiyetten beklentilerini de açıkça ortaya koymuş ve

"İnsanın hakları yanında vazifeleri de vardır. Bu vazifelerin başında, hele Fevzi Çakmak gibi adı bu memleketin şeref tablosunda ilk sıraya geçmiş bir İnsanın, siyasî veya sosyal bir hareket yolunda atacağı her adımdan önce düşünmesi ve bu kadar açık tenakuzlara düşmemesidir.

Sayın Mareşal! Tarihimizin en nazik anlarında bulunduğumuzu ve millî varlığımızı kurtarmak için Sovyetlerle notalar alıp vermekte olduğumuzu hatırlamanızı istiyoruz!" diyerek siyasi küskünlüğün

verdiği refleksle hareket etmemesini talep etmiş ve adeta bir tarih dersi vermiştir (*Vakit Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Cemiyetin ideolojisi ve Fevzi Çakmak'ın yanılgılarını daha değişik bir üslupla kaleme alanlardan biri de dönemin en önemli kalem ustası Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Yalçın, Cemiyetin ideolojisini ve Çakmak'ın içine düştüğü olayın vahametini, Hukuk Fakültesi öğrencisi Bekir Berk üzerinden aktarmıştı. "Bir Cemiyetin Romanı" başlıklı makalesinde Bekir Berk'in Mareşal'e hitaben sorduğu bir sorunun cemiyeti nasıl darmadağın etmeğe kâfi geldiğini kaleme almıştı.

Henüz öğrenci olan bu Türk gencinin, küçük bir fiske darbesi ile koca bir Mareşali, eski bir dışişleri bakanını, koca bir profesör ve hukuk adamını nasıl hezimete uğrattığını ifade eden Yalçın; bu sorunun o dakikaya kadar koca koca şahsiyetlerin aklına niçin gelmediğini de ihtar etmişti. Mareşalin, "Haksızlığa maruz kalanlara avukat, hastalara doktor bulmak gayemizdir. Buna bir hayır cemiyeti sıfatıyla iltihak ettim..." sözlerini üzüntüyle okuduğunu söyleyen yazar; bir üniversite talebesini bile aldatamayan bu "hayır cemiyeti" safatasına Mareşal'in nasıl kapılıp sürüklendiğini (!) anlayamadığını ifade etmişti (*Tanin Gazetesi*, 1946: 23 Ekim).

Ulus da 24 Ekim 1946'da "Hayır Cemiyeti Dedikodusu" ve "Gazeteler Mareşalin Vaziyeti Yakından Görmemesine Hayret ve Teessüf Ediyorlar" başlığıyla konuyu manşete taşımış, diğer gazetelerin yayınlarından yola çıkarak; Cemiyetin pek yakında dağılmasının kaçınılmaz olduğu yorumunda bulunmuştu (*Ulus Gazetesi*, 1946: 24 Ekim).

Basında ve siyâsî çevrelerde yapılan eleştiriler; kapanma sürecini hızlandırmıştı. Kurucularının da birbirlerini suçlamaları ve yapılan eleştirileri göğüsleyememeleri, daha yolun başında Cemiyetin sonunu hazırlamıştı. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında esen demokrasi rüzgârlarının bir tezâhürü olarak ortaya çıkan İnsan Hakları Cemiyeti; iç politikanın ince hesaplarına fedâ edilmiş ve kuruluşundan iki ay sonra dağılmıştı (Goloğlu, 2013: 130-138). Ancak akisleri ve başta Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere bazı üyelere yönelik komünistlik suçlamalarının etkisi, uzun yıllar kamuoyunu meşgul etmişti.

Sonuç

İnsan Hakları Cemiyeti, II. Dünya Savaşını bitiren San Francisco Konferansı ve sonrasında öne çıkan demokrasi taleplerinin bir ürünü olarak gündeme gelmişti.

Tek Parti iktidârı ve İsmet İnönü, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin etkisini azaltmak ve Batı bloğu içinde yer bulmak amacıyla Birleşmiş Milletlerin insan hakları konusundaki tavsiyelerini dikkate almayı bir ödev saymıştı. Nitekim ülkede demokrasinin yolunu açmak amacıyla Anayasal düzenlemeler yapılmış, Basın kanunu, Seçim kanunu, Cemiyetler ve Polis yetkileri kanununda yapılan değişikliklerle büyük bir ilerleme kaydedilmişti. Çok partili hayata geçişin önündeki engeller kaldırılmış, yeni partiler kurulmuştu.

Hürriyet rüzgârlarının esmeye başladığı bu ortamda farklı alanlara hitap eden sivil örgütlenmelere imkân tanınmış ve insan hakları gibi önemli bir alanda da kurumsal kimlik oluşmaya başlamıştı. Bu alanda ilk girişim, Ali Fuat Başgil'in oluşturmak istediği İnsan Haklarını Müdafaa Cemiyeti'dir. Ancak Başgil'in 1946 Eylül'ünde başlattığı çalışmalar sonuçsuz kalmıştı.

İnsan Hakları ile ilgili ikinci çalışma, iktidâr partisi CHP ve Hükûmet aracılığıyla gündeme gelmişti. Zirâ Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, “BM İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Grubu” adıyla bir oluşumun hayata geçirilmesi yönündeki kararını üye ülkelere iletmesi, Türkiye’nin de içinde bulunduğu birçok Hükûmeti harekete geçirmişti. Kararın iletilmesinden sonra Türkiye de bu çalışmaya dâhil olmuş, CHP ve Hükûmet çevrelerince benzeri bir kuruluşun oluşturulması amacıyla Nihat Erim ile Nazım Poroy görevlendirilmişti. Yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve 17 Ekim 1946’da Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Türk Grubu adıyla bir grup kurulmuştu.

Ankara’da oluşturulan grupta, çoğunlukla milletvekili ve bilim adamları yer almıştı. Türk Grubu Başkanlığına Tokat Milletvekili Nazım Poroy seçilmişti. Kocaeli Milletvekili Nihat Erim de Grubun en etkili isimlerinden biri idi. Grupta İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Zeki Mes’ud Alsan da yer almıştı. Türk Grubu’nun kuruluşu, basında ve Birleşmiş Milletler çevrelerinde ilgi uyandırmasına karşın CHP’ye bağlı bir oluşum görüntüsü vermesinden dolayı toplumsal destekten uzak kalmıştı.

Türk Grubuna benzer bir girişim de İstanbul’da gerçekleştirilmişti. İnsan Hakları Cemiyeti’nin kurulması ile sonuçlanan bu girişimde bir araya gelenler, homojen bir yapıya sahip değillerdi. Siyasi yelpazenin iki kanadından da isimler vardı. Bir kısmı DP’ye yakın isimlerdi. Mareşal Fevzi Çakmak, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ve DP Milletvekili Sadık Aldoğan kurucular arasında yer almışlardı. Siyasi söylem olarak milliyetçi/muhafazakâr bir çizgiye sahiptiler. İnsan Hakları Cemiyetini oluşturan diğer isimlerden Zekeriya Sertel, Câmî Baykut, Tevfik Rüştü Aras, Sabiha Sertel ve Hasan Rıza Soyak da sol/sosyalist/Marksist bir anlayışa sahiptiler.

Cemiyet, Zekeriya Sertel ve arkadaşlarının kısa süren DP macerasından sonra kurulmuştu. Gerekçeleri ise DP’nin kuruluş ilkelerinden uzaklaşması, Celal Bayar ve Adnan Menderes’in de “halkın arzu ettiği” özgürlük ve demokrasi ortamını kuramayacakları kaygısı idi. İnsan Hakları Cemiyeti, demokratikleşme çabaları ve çözüm yollarının daha işin başında tıkanmaya başladığı böyle bir ortamda “tepki hareketi” olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim Zekeriya Sertel bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay Başkanlığından çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak’ı da davet etmişti.

Yapılan hazırlık çalışmalarının ardından İnsan Hakları Cemiyeti, 17 Ekim 1946’da Mareşal Fevzi Çakmak’ın başkanlığında İstanbul’da kurulmuştu. Cemiyetin genel sekreterliğine de Tevfik Rüştü Aras getirilmişti. Cemiyet, İstanbul’da teşkilatlanmış tek şubeye sahipti. Genel merkezi, Kenan Öner’in Karaköy Palas’taki yazıhanesi idi. Ülke genelinde de muhabir bulundurma kararıylaştırılmıştı.

İnsan Hakları Cemiyeti, nizamnamesinde siyaset dışı bir misyona sahip olduğunu, Anayasa ile teminat altına alınan hak ve hürriyetlerin savunulmasıyla meşgul olacağını duyurmuşlardı.

Cemiyet ilk toplantısını, 18 Ekim 1946’da akşam saat 17:00’da Kenan Öner’in yazıhanesinde gerçekleştirmişti. Cemiyete ait muhtelif meseleler üzerinde görüşmelerden sonra gazetecilerle bir basın toplantısı yapılmış Mareşal Fevzi Çakmak, uzunca bir demec vermişti. Demecin başında ifade edilen ilkelerle nizamnamenin üçüncü maddesinde yazılanlar arasında ciddi bir çelişki olduğunu gören gazeteciler, Fevzi Çakmak’ın açıklamalarını müteakip, çeşitli konularda sorular sormuşlardı. Bu arada “niçin muhtelif ideolojilerden yalnız faşizme hizmet edenlerin” Cemiyete alınmayacağı sorulmuştu. Özellikle Bekir Berk isimli bir

hukuk öğrencisinin sorduğu ve Fevzi Çakmak'ı hedef alan soruda “Cemiyet kurucuları arasında Türkçülüğü ve Milli cepheyi temsil eden Mareşal ile solcu olarak tanınan Zekeriya Sertel nasıl imtizaç edebilmişlerdir?” denilmişti. Bu soru ve verilen cevap, birkaç gün içinde yaşanacak tartışmaları da fitillemişti. Zirâ sonraki günlerde gazete manşetlerine taşınan “diktatörlüğe ve faşizme hizmet etmemiş olmak” polemigi, uzun bir süre kamuoyunu meşgul etmişti.

İnsan Hakları Cemiyeti, demokratik çabaların kurumsallaşması amacıyla kurulmuş olmasına karşın; kurucu üyelerinden bir kısmının sol/sosyalist/Marksist bir kimliğe sahip olması nedeniyle dönemin siyasi atmosferinde pek itibâr görmemişti. Zirâ bu dönemdeki iç politikanın Türk dış politikasına göre şekillendiği de düşünülürse Sovyetler Birliğine ve Türkiye'deki Sovyet taraftarlığına karşı kamuoyunda büyük bir tepkinin olması da tabii idi. Bu nedenle İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte yaşanan tartışmaların odağında Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve Zekeriya Sertel yer almışlardı. Cemiyetin kuruluşuyla ilgili haberlerin basında yer almasıyla birlikte iktidar partisi CHP'ye yakın gazeteler; DP kimliğine sahip Mareşal Fevzi Çakmak'a ve “komünist” oldukları gerekçesiyle Zekeriya Sertel, Câmî Baykut ile Tevfik Rüştü Aras'a ateş püskürmeye başlamışlardı.

Akşam, Ulus, Cumhuriyet, Tanin, Vakit ve Son Telgraf gibi ulusal basının en önde gelen gazetelerin yazarları, kaleme aldıkları yazılarda Cemiyet ve kurucu isimler hakkında çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardı. Çoğu haklı gerekçelerle yapılan bu eleştiriler üzerine Cemiyet; daha çalışma fırsatı bulamadan dağılma sürecine girmişti. Eleştirilerin nedeni, Fevzi Çakmak ve Kenan Öner gibi isimlerin sol/sosyalist/Marksist bir kimliğe sahip ve Sovyet taraftarı olarak bilinen isimlerle aynı çatı altında bir araya gelmeleri idi. Ayrıca tepkilerin yoğunlaşması üzerine bu isimlerin geri adım atmaları ve gülünç durumlara düşmeleri idi. Tepkilerin artması üzerine DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in Cemiyet ve kurucuları ile ilgili açıklamaları oldukça ilginçti. Öner; “Benim Cemiyet ile hiçbir ilgim yoktur” ve “Kanaatlerine tamamen zıt olduğum bazı şahısların, yazıhanemde toplanmalarını men etmek nezaketsizliğini gösteremezdim” gibi sözlerle kendini temize çıkarmaya çalışması, eleştirilerin dozunu daha da artırmıştı.

Basında ve siyasi çevrelerde yapılan eleştiriler; kapanma sürecini hızlandırırken, kurucularının da birbirlerini suçlamaları ve yapılan eleştirileri göğüsleyememeleri, daha yolun başında Cemiyetin sonunu hazırlamıştı. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında esen demokrasi rüzgârlarının bir tezâhürü olarak ortaya çıkan İnsan Hakları Cemiyeti; iç politikanın ince hesaplarına fedâ edilmiş ve kuruluşundan iki ay sonra dağılmıştı. Ancak yaşanan tartışmaların akisleri ve başta Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere Cemiyetin bazı üyelerine yönelik komünistlik suçlamalarının etkisi, uzun yıllar kamuoyunu meşgul etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Samet.(1992). *Siyasî Günlük*. (Haz. C. Koçak). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşam Gazetesi*.(1946).“Arada Bir: Karamanın Oyunu”.20 Ekim.
- Akşam Gazetesi*.(1946).“İnsan Hakları Cemiyeti Adlı Bir Dernek Kuruldu”. 18 Ekim.
- Akşam Gazetesi*.(1946).“İnsan Hakları Cemiyeti İlk Toplantısını Yaptı, Mareşal Fevzi Çakmak, Cemiyetin Gayeleri Hakkında İzahat Verdi”.19 Ekim.
- Aydın, A.(2014). Demokrat parti'nin kuruluşunun ilk yıllarında parti içinde meydana gelen hizipleşme ve müstakil demokratlar grubu. *Journal of History School (JOHS)*, 7(19), 269-288,
- Aydın, M. K..(2017).*Dış Politika Ekseninde Türk Siyasi Hayatında İdeolojik Tartışmalar (1920-1950)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M., & Aydın, M. K.(2016). *Türk İnkulâbı Tarihi*. (2. Baskı). Ankara.
- Baban, C.(1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Basın Yayın Umum Müdürlüğü.(1946). *Ayın Tarihi*. Sayı: 155. (Ekim). Ankara.
- Berkes, N.(1997). *Unutulan Yıllar*. (Haz. Ruşen Sezer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“Birleşmiş Milletler Türk Grubu, Ankara’da Kurulan İnsan Haklarını Koruma Türk Grubu İlk Toplantısını Yaptı” 19 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“Cemiyetin Nizamnamesi”.19 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“Mareşalle Arkadaşlarının Kurduğu Cemiyet, Mareşal Çakmak Dün Gazetecilere Cemiyetin Niçin Kurulduğunu Ve Neler Yapacağını Anlattı”.19 Ekim.
- Gevrek, M. A.(1998). “Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940’ların “Solunun” Ankara çevresi”. *Toplum ve Bilim*.78, (Güz). İstanbul, ss. 255-272.
- Goloğlu, M.(2013). *Demokrasiye Geçiş, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV- 1946-1950*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güzel, M. Ş. (1996), *Türkiye’de İşçi Hareketi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İnsan Hakları Cemiyeti Nizamnâmesi. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946) . 19 Ekim.
- Kabacalı, A.(1995). *Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara Yetkin Yayınları.
- Kaştan, Y. (2006). “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960)”. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 32. (Güz). ss.73–90. Adana.
- Koçak, C. (1997). “İrkçılık-Turancılık Davasının Siyasi Rövanşı; Öner-Yücel Davası”. *Tarih ve Toplum*.(Ekim).
- Koçoğlu, E. (2008). *İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nadir N.(1946). “İnsan Hakları Cemiyeti Çöküp Giderken”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Ekim.

- Nutku, E. (1979). *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar, 1946-1958*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Özkiraz, A. & Arslanel, M. N. (2015). “Türkiye’de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. (Yaz). Cilt: 10. Sayı: 1. ss. 1-25.
- Peyami, S.(1946). “Mareşal'in Tezatlari”. *Vakit Gazetesi*. 23 Ekim.
- Sayılgan, A. (1972). *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul: Hareket Yayınları.
- Sefercioğlu, N. (2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Dâvâsı*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- Sertel Z., *Hatırladıklarım*. (2001). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahiner, N.(2009). *Hakkın Yılmaz ve Sarsılmaz Müdafii Bekir Berk*. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- TBMM. (2012). *Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem(1946-1950)*. Cilt: I. Ankara: TBMM Basımevi.
- Tevetoğlu, F. (1967). *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. (1.Baskı). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Tinal, M. (2000). Türkiye'de bir sivil toplum örgütü-insan hakları derneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(9-10), 117-123.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*. (4. Basım). Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Ulus Gazetesi*.(1946). “Hayret ve İbret, İnsan Hakları Derneği Dağılıyor. Celâl Bayar da Demokrat Partinin Bu Cemiyetle Alaka ve Münasebeti Bulunmadığını Açıkladı”. 22 Ekim.
- Ulus Gazetesi*. (1946). “Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu Kuruldu”. 18 Ekim.
- Ulus Gazetesi*. (1946). “Hayır Cemiyeti Dedikodusu, Gazeteler Mareşalin Vaziyeti Yakından Görmemesine Hayret ve Teessüf Ediyorlar”. 24 Ekim.
- Ulus Gazetesi*. (1946). “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma, Türk Grubu Dün Bir Demeç Çıkardı”. 19 Ekim.
- Ulus Gazetesi*. (1946). “İstanbul'da İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti Adı Altında Yeni Bir Dernek Kuruldu”. 20 Ekim.
- Ulus Gazetesi*. (1946). “Siyasî Hayır Cemiyeti, Mareşal Cemiyetin Başında Kalıyor. Kuruculardan Solcu Tanınanların da Şimdilik Cemiyette Kalabilecekleri Anlaşıyor”. 23 Ekim.
- Vâlâ N. (1946). “Hayret Verici Bir Hafiflik”. *Akşam Gazetesi*.23 Ekim.
- Yalçın, H. C. (1946).“Bir Cemiyetin Romanı”. *Tanin Gazetesi*. 23 Ekim.